

Пушкінская традыцыя ў беларускай прозе

З імем Пушкіна звязана не толькі адкрыццё новых сюжэтаў, жанраў, новага героя, але і самі адносіны да мастацкага слова, да мастацкага тэксту. А.С. Пушкін даказаў, што выключна багатую сэнсавую канструкцыю можна стварыць гульнёй пунктаў гледжання, зменай інтанацый, увядзеннем у тэкст рэмінісцэнцый і цытат, багаццем асацыяцый і адценняў аўтарскай іроніі. Пушкінскае беражлівае стаўленне да слова, тонкая моўная нюансіроўка, кантраснае "соположение" слоў пашырала сферу сэнсавай змястоўнасці, вялікая колькасць цытат і рэмінісцэнцый актывізавала культурную памяць чытача.

Інтэрэс рускага пісьменніка да законаў гісторыі прымаў прысутнічае ў прозе Якуба Коласа, Кузьмы Чорнага і становіцца дамінантнай рысай іх рэалізму. Пры гэтым беларускія творцы зусім не ігнаруюць законы чалавечага сэрца, якое любіць і пакутуе, не зважаючы на гісторычныя абставіны, што прыўносіць дадатковы трагізм у творы беларускіх мастакоў. Лёсы сем'яў Мікалая Сямагі ("Млечны Шлях"), Сымона Ракуцькі ("Пошукі будучыні") Кузьмы Чорнага, Міхала ("Новая зямля") і Грыкопа Дубягі ("Адшчапенец") Якуба Коласа становяцца мадэллю нацыянальных і гістарычных калізій беларускага народа. У вобразах галоўных персанажаў увасоблены рысы канкрэтна гістарычнага моманту, які перажывала тагачаснае грамадства, і маральныя выпрабаванні (самаахвярнасць, каханне, вернасць, рэлігійныя каштоўнасці) герояў сведчаць аб яго складаных перыпетыях. "Лявон Бушмар" К. Чорнага — увасабленне народнай псіхікі і народных этычных уяўленняў аб зямлі і працы, "Млечны Шлях" і "Пошукі будучыні" — роздум аб ролі народа ў гісторыі. Гэтыя творы ўражваюць найперш глыбінёй пастаноўкі пытанняў аб лёсе "мірнага народа" на шляхах гістарычных зрухаў, а не адназначнымі адказамі на іх.

Беларуская літаратура паспяхова развівае тэзіс А.С. Пушкіна пра тое, як адказна і сур'ёзна яна можа гаварыць пра жыццё, пра асобу чалавека, яго здольнасць/няздатнасць да свабоды ў думках і ва ўчынках. Пушкінскае разуменне свабоды як самараскрыцця асобы і яе творчага патэнцыялу ў спалучэнні з

маральнай адказнасцю імпануе нацыянальнай прозе. Празмернай сацыялагізацыі пазбягалі Якуб Колас, М. Гарэцкі, М. Зарэцкі, Кузьма Чорны ў лепшых сваіх творах, Р. Мурашка ("Таварышы"), што спрыяла псіхалагічнай заглыбленнасці вобразаў, іх аб'ёмнасці і невычэрпнасці.

Ідэйна-філасофскія пошукі А.С. Пушкіна не абмяжоўваліся толькі сацыяльна-гістарычнай канкрэтыкай, вялікі рускі мастак праз сімвалісцкі шматзначную напоўненасць вобразаў асэнсоўваў таямнічыя сэнсы быцця — жыццё і смерць, дабро і зло, шукаў сэнс зямнога існавання, сутыкаў свядомае і падсвядомае, волю і розум. Тлумачэнне кожнай групы антынамічных паняццяў цалкам залежыць ад яе ўзаемастановаў з іншымі і ўласнай аўтарскай інтэрпрэтацыі.

Пушкінскі падыход да "простага" праявінага слова як элемента мастацтва таксама быў плённа засвоены беларускім прыгожым пісьменствам. Гэта выявілася найперш у творах нашых класікаў М. Багдановіча, Якуба Коласа, З. Бядулі, А. Гаруна, М. Гарэцкага. Шырокі спектр семантычных адценняў слова мы знаходзім у прозе К. Чорнага, Я. Брыля, І. Мележа, В. Быкава і інш. Мастацкае слова гэтых пісьменнікаў здольна выявіць і паэтычнасць раз'юшанай прыроднай стыхіі ("Людзі на балоде" І. Мележа), і бесчалавечнасць Волі ("Чырвоныя ружы" М. Гарэцкага), і згубную сілу кахання ("Балаховец" Якуба Коласа), і велічнасць чалавека ("Мерццё могі" Я. Брыля, "На Чорных лядах" В. Быкава).

Мастацкае ўвасабленне Пушкіным філасофскай праблематыкі з яе акцэнтам на чалавечнасць у чалавеку аказалася прывабным для Гарэцкага, Чорнага, Мележа, Быкава, Адамчыка і іншых беларускіх пісьменнікаў. Тое, што фатальна варожае этычнаму пачуццю народа, не прымаюць Сцепаніда і Пятрок Багацькі ("Знак бяды"), Хведар Роўба ("Аблава"), Зміцер Барэйка ("Пакахай мяне, салдацік") В. Быкава, сям'я Нявады ("Пошукі будучыні") і Мікалая Сямагі ("Млечны Шлях") К. Чорнага. Вобразы Лявона Бушмара (К. Чорны. "Лявон Бушмар"), Віктара Яроцкага (М. Зарэцкі. "Голы звер") не заўсёды рэалізуюць семантыку прыніжанасці і асуджэння: Лявон Бушмар супрацьстаіць

ірацыянальнай стыхіі разбуральнасці новага часу, Яроцкі кіруецца сваім прынцыповым эгаізмам дзеля абароны індывідуальных інтарэсаў асобы.

Асноўнай дамінантай тэкставай канструкцыі ў творах А.С. Пушкіна стаў "принцип неснятых и нерешенных противоречий" (Ю. Лотман), які здольны ўвасабляць супярэчлівыя рэальнасці жыцця. На ўзроўні характараў, напрыклад, гэты прынцып у беларускай прозе праяўляецца ў бінарных апазіцыях герояў. Так, у апавяданні "Справа Віктара Лукашэвіча" К. Чорнага, рамане "Вязьмо" М. Зарэцкага, "Палескай хроніцы" І. Мележа перакрываюцца розныя пунктаў гледжання на герояў, на рэчаіснасць сведчыць аб прынцыповай невычэрпнасці жыцця, яго бясконцай варыятыўнасці.

У аснове рамантычнага ўспрыняцця свету ў рамане "Вязьмо" М. Зарэцкага ляжаць бінарныя апазіцыі альбо, паводле слоў Ю. Лотмана, "эстэтыка супрацьпастаўлення". Матыў парнасці, двайнікоў утварае ўнутраны драматызм твора і нагадвае пра адзінства супрацьлеглых сцей, калі адна рэч знаходзіць сябе ў іншай, калі межы размыты і адначасова ўзаемадзейнічаюць прыцяжэнне і адштурхоўванне. Педантычны аптэкар Плакс, празваны местачковым флегматыкам-філосафам кажа: "... Кожнай галаве ўласцівы два працэсы: думаць і балець, і гэтыя працэсы ўзаемна абумоўлены: хто больш думае, у таго і больш баліць галава" [1, с. 43].

Бінарныя апазіцыі ў рамане М. Зарэцкага — гэта своеасаблівы прыём "іранічнага расшчаплення жыцця" (Н. Паўлава), які выконвае не столькі функцыю сатырычнага паказу рэчаіснасці, як ролю канструктыўнай іроніі, задача якой у тым, каб пазбегнуць вывадаў адназначных, якія прэтэндуюць на апошнюю ісціну. Менавіта такую пазіцыю займае стары Галілей, самы блізкі аўтару вобраз, які імкнецца разгледзець з'яву з розных бакоў і не схільны атаясамліваць уласныя вывады з "апошнімі" ведамі. Такі падыход героя дае магчымасць аўтару спалучыць індывідуальны светапогляд з "надіндывідуальным, маральным розумам" (Г. Гэсе). Вобраз Галілея адкрыты ў бясконцасць, у прастору касмічнага, што сведчыць аб маштабах мастацкага мыслення беларускага пісьменніка,

здольнага не толькі таленавіта арганізаваць знешні сюжэт, але і выявіць унутраны рух рамана, яго сэнсавыя комплексы.

Нетрадыцыйным для літаратуры таго часу аказаўся вобраз дзівака Галілея, які, з аднаго боку, напоўнены аўтарскай іроніяй, а з другога, — змястоўна ёмісты, па-філасофску глыбінны. Невыпадкова ім пачынаецца і канчаецца раман "Вязьмо". Дзядзька Ахрэм (па-местачковаму празваны Галілеем) здольны бачыць двухсэнсоўнасць жыцця, у кожнай з'яве ён прыкмячае два планы — той, што бачны, і другі, схаваны, нябачны. Які з іх больш важны — адназначна вызначыць цяжка, гэтыя планы ўзаемаперацякальныя. Іронія Галілея, "старога мудрагеля", "хітруна", "наравістага шукальніка", здольна расшчапляць рэчаіснасць, агаляць яе цёмныя бакі. Кожная падзея для героя — гэта толькі адзінкавы выпадак з вялікай колькасці. "Вальготны цяпер свет для чалавечай душы. Гэткім светам — няма чалавеку ніякага ўёму", — гаворыць Галілей [1, с. 7]. Ён умее назіраць за людзьмі, бо праз "маленькую шчэлачку чалавечай нутра", паводле яго слоў, можна ўбачыць, "якая гэта ёсць рэвалюцыя, супроць каго яна ідзе і ў які бок мае павярнуць людское жыццё" [1, с. 52].

Сімвалічна змястоўнае канцоўку мае "Вязьмо" М. Зарэцкага: жыхарам прапаноўваецца паглядзець на зроблены Галілеем макет Сіўца будучыні, у якім мала што нагадвае вёску да калектывізацыі: "Роўныя, чыстыя, асветленыя электрычнасцю вуліцы, новыя вялікія дамы дзіўнай, у свеце нябачанай архітэктуры, старанна дапасаванай да найбольшае выгоды жылля. <...> ...сярод усяе гэтае раскошы, як барадаўка на чыстым здаровым целе, тырчала ў поўнай сваёй красе мізэрная, убогая Галілеева хацёнка, і над ёй, як дзікі недарэчны ўбор на галаве вар'ята, узнасіліся непамерна-вялікія, грамозкія крылы ветрака" [1, с. 296 — 297]. Сэнс гэтага дзівацтва Галілея аўтар не раскрывае, але дыялог Галілея з аптэкарам Плаксам пралівае святло на накірунак аўтарскай думкі. У разважаннях Плакса пераважае універсальнае стаўленне да філасофскіх праблем як упарадкаванай абсалютам (універсальным розумам, Богам) сістэмы, у якой усё

прадвызначана. Прыродным дэтэрмінізмам Плакс абгрунтоўвае механізм чалавечых паводзін, што прынцыпова не прымае Ахрэм Пунцік.

Палеміка Галілея з Плаксам ёсць роздум самога М. Зарэцкага над прыродай чалавека, яго маральнымі прынцыпамі, над ілюзіяй прадвызначанасці. Вобразы Галілея і Плакса ў рамане ўвасабляюць варыятыўнасць сэнсаў і адсутнасць абсалютаў, іх спрэчкі не ёсць поўнае адмаўленне дэтэрмінізму, яны толькі пазбаўляюць яго татальнасці. Характары Плакса і Галілея сведчаць аб прынцыповай немагчымасці для пісьменніка адназначных ісцін і паняццяў, аб памылковасці канцэпцыі жыццядзейнасці чалавека як заваявання прыроды. М. Зарэцкаму бліжэй ідэі плюралізму, адноснасці і шматглыбай колькасці ісцін, ідэі дыялогу навукі з іншымі формамі пазнання: рэлігіяй, літаратурай, жывапісам, музыкай. Безумоўна, час не спрыяў адкрытай палеміцы беларускага пісьменніка з вульгарызатарскімі падыходамі да праблем сучаснага грамадства, але і быць безуважным да іх М. Зарэцкі таксама не мог. Чалавеказнаўчыя аспекты калектывізацыі, як паказаў час, сталі надзвычай сугучнымі фундаментальным філасофскім катэгорыям.

Такім чынам, пушкінская літаратурная традыцыя, аснову якой складае універсальнасць мастацкага мыслення рускага пісьменніка, яго фэнаменальная здольнасць пранікаць у дух эпохі, глыбіня выразнасці стылю, творча была ўспрынята і развіта беларускай мастацкай прозай XX ст.

ЛІТАРАТУРА:

1. Зарэцкі, М. Вязьмо: Раман / М. Зарэцкі // Зб. тв.: у 4-х т. — Мінск: Маст. літ., 1991. — Т. 3. — 298 с.